

Antoni Cetnarowicz, *Odrodzenie narodowe w Istrii w latach 1860–1907*, Towarzystwo Wydawnicze „Historia Iagellonica”, Kraków 2010, ss. 264

S taraniem Towarzystwa Wydawniczego „Historia Iagellonica” opublikowana została monografia Antoniego Cetnarowicza poświęcona kształtowaniu się chorwackiego ruchu narodowego w Istrii. Autor, historyk z Uniwersytetu Jagiellońskiego, jest specjalistą od dziejów Europy Środkowej i Bałkanów w XIX i XX wieku. Recenzowana praca stanowi kontynuację badań Autora nad procesem kształtowania się współczesnego narodu chorwackiego – wcześniej poświęcił on osobną pracę zagadnieniom odrodzenia narodowego w Dalmacji.

Wypada przyznać rację Autorowi, kiedy już we wstępie do pracy podkreśla szczególną trudność w przeprowadzeniu badań nad rozwojem procesów narodowych w Istrii i opracowaniu adekwatnej syntezy tego zagadnienia. Problematyka narodowa na terenie tego niewielkiego adriatyckiego półwyspu stanowi bowiem część historii przynajmniej trzech krajów i trzech narodów, a dodatkowo należy do dziejów Austro-Węgier. Zagadnienia narodowe analizowane są z użyciem różnych metodologii przez historyków, historyków literatury, socjologów i antropologów. Wreszcie, zajmowanie się tymi kwestiami w odniesieniu do niewielkiego regionu wymaga nie tylko dobrej jego znajomości (a zatem połączenia narracji historycznych i literackich przynależnych kilku narodom), ale i praktycznego zastosowania perspektywy mikrohistorycznej.

Trudności te powiększają się dodatkowo, gdy przygotowuje się pionierską publikację na temat danego regionu. Tak jest właśnie w tym przypadku: tematyka Istrii, nawet jeśli pojawiała się na marginesie zainteresowań polskich historyków, to nie stała się tematem monografii. Jest to w pewien sposób zrozumiałe, gdyż region ten położony jest dość daleko od Polski i nie miał z nią bliższych związków dziejowych. Z drugiej jednak strony historia Istrii na przełomie wieków jest ściśle związana z dziejami Austro-Węgier, włoskim irredentyzmem i rozwojem identyfikacji narodowej na terenie południowej Słowiańszczyzny, czyli zagadnieniami obecnymi w polskiej historiografii. Tym bardziej dziwić może zatem niewielkie zainteresowanie Istrią – i tym lepiej, że istniejąca luka zostaje częściowo wypełniona dzięki monografii krakowskiego historyka. Wypada mieć nadzieję, że publikacja ta otworzy dyskusję na temat procesów ogniskujących się na obszarze półwyspu na przełomie XIX i XX w.

Praca Cetnarowicza podzielona jest na siedem rozdziałów, które omawiają rozwój sytuacji w Istrii w perspektywie chronologicznej. Rozdział pierwszy służy za

wprowadzenie, nakreślające sytuację językową, narodowościową i polityczną w regionie w pierwszej połowie XIX w. Autor sytuuje początki słowiańskiego ruchu narodowościowego w okresie Wiosny Ludów, podając przykłady inicjatyw działaczy – włoskich z jednej strony oraz słoweńskich i chorwackich z drugiej – mające na celu podkreślenie praw poszczególnych narodów do tego regionu. Kolejne dwa rozdziały omawiają pokrótce problemy narodowościowe z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XIX w., koncentrujące się wokół sporów o możliwość używania języka, a także aktywność miejscowych działaczy włoskich oraz próby włączenia kwestii religijnych w rozgrywanie konfliktów narodowościowych. W rozdziale czwartym dokonana zostaje analiza sytuacji w Istrii w latach siedemdziesiątych XIX stulecia. Okres ten charakteryzują próby uzyskania przez Chorwatów i Słoweńców przewagi w lokalnych organach wybieralnych, aktywność ruchów skupiających działaczy narodowych i wydawanie przez nich pism, a także nasilenie się włoskich dążeń irredentystycznych. Kolejny rozdział koncentruje się na następnej dekadzie, przedstawiając krzepnięcie ruchów narodowościowych, ich dalszą walkę o dominację w lokalnej polityce oraz dążenie do polepszenia statusu języków słowiańskich. Rozdział szósty obejmuje lata dziewięćdziesiąte XIX wieku, które zaznaczyły się powstaniem nowych stowarzyszeń mających na celu uświadamianie narodu i walkę o prawa poszczególnych grup narodowościowych. Ciekawym wątkiem, pojawiającym się zwłaszcza w czwartym i szóstym rozdziale, są stosunki chorwacko-słoweńskie i współpraca działaczy obydwu ruchów narodowych, ukierunkowana na przełamanie włoskiej dominacji kulturowej i społecznej w regionie. Wreszcie rozdział siódmy opisuje kryzysy na tle narodowościowym z początku ubiegłego wieku, zakończone zwycięskimi dla Chorwatów i Słoweńców wyborami do Rady Państwa w 1907 r.

Niepodważalnym atutem pracy jest to, że – przygotowując się do jej napisania – Autor przeprowadził imponującą kwerendę w kilkunastu archiwach: chorwackich (w tym lokalnych, znajdujących się na terenie Istrii), słoweńskich, austriackich i włoskich. Dodatkowo Autor zapoznał się również z odpowiednimi zbiorami Archiwum Watykańskiego, a wynikiem tej kwerendy poświęcił osobny podrozdział na temat postrzegania sytuacji w Istrii przez dyplomację papieską. Efektem poszukiwań Badacza jest przeanalizowanie dużej liczby aktów saboru, lokalnej korespondencji urzędowej, rozmaitych sprawozdań, petycji i protokołów, obrazujących życie miast Istrii w omawianym okresie. Autor śledzi rozwój sytuacji w prasie lokalnej, szczególną uwagę poświęcając rocznikom „L'Istria”, „Il pensiero slavo” i „Našej Slogi”. Pod względem przeprowadzonej kwerendy praca ta ma charakter pionierski – i to nie tylko w skali polskiej. Trzeba raz jeszcze podkreślić, że stanowi to szczególną wartość publikacji. Przez zdecydowaną większość pracy jej narracja utrzymana jest blisko źródeł, co umożliwia czytelnikowi dokładne śledzenie posiedzeń saboru, działań administracji, spotkań grup słowiańskich działaczy narodowych czy ob-

serwowanie rozwoju wydarzeń w poszczególnych miejscowościach Istrii. Przywoływane wydarzenia bywają dramatyczne, niekiedy mogą wydawać się zabawne – ale przede wszystkim dają możliwość zapoznania się z historią „w działaniu”, daleką od uogólnień i pewnej schematyczności typowej dla prac, w których przeważa wątek teoretyczny.

Ciekawym kluczem, który zastosował Autor w pracy kilkakrotnie – podczas analizy sytuacji w Istrii w poszczególnych dekadach – jest wprowadzenie do badań czynnika religijnego. Większość słoweńskich i chorwackich działaczy w początkowym okresie przebudzenia narodowego na półwyspie wywodziła się z duchowieństwa katolickiego, a miejscowa ludność słowiańska była bardziej zaangażowana w życie religijne niż Włosi. Sytuacja ta przełożyła się na silny konflikt o stanowiska biskupie i proboszczowskie oraz na spory dotyczące rekrutacji przedstawicieli poszczególnych narodowości do seminariów. Lektura przywołanych w pracy świadectw utwierdzić może tylko w przekonaniu, że spór religijny był równie silny jak ów dotyczący języka czy reprezentacji politycznej. Pod tym względem Istria stanowi ciekawy przykład miejsca konfliktu narodowościowego, w którym czynnik religijny nie sprowadza się do różnicy wyznania, lecz do stopnia zaangażowania religijnego i roli religii w popieranym modelu przyszłego państwa.

Wypada się jednak zastanowić, do jakiego czytelnika kierowana jest recenzowana monografia. Wydaje się, że najlepiej zdefiniowanym profilem odbiorcy jest badacz zagadnień narodowościowych Słowiańszczyzny. Praca zawiera liczne określenia (takie jak prawasze czy iliryzm) lub imiona postaci (jak Eugen Kvaternik), które niekoniecznie muszą być znane poza tą grupą naukowców, w pracy zaś nie są definiowane. Inną grupą odbiorców publikacji mogą być historycy monarchii austro-węgierskiej, których zainteresować może funkcjonowanie lokalnych ciał przedstawicielskich i administracji cesarsko-królewskiej w terenie, a także kształtowanie się stosunków narodowościowych – jeden z głównych tematów badań nad habsburską monarchią – w tej części państwa. Natomiast tylko w pewnym stopniu może ona zaciekawić historyka procesów narodowościowych czy socjologa zajmującego się tworzeniem narodów, a także historyka Włoch i kultury włoskiej.

Używając terminu „odrodzenie narodowe”, Autor jasno daje do zrozumienia, że interesuje go perspektywa słowiańska, a nie włoska. Rzeczywiście, procesy narodowościowe w obrębie kultury włoskiej nie są określane w ten sposób. Właściwie nie mają one swojej nazwy, gdyż znaczenie pojęć „Risorgimento” czy „irredenta”, używanych przez Autora jako określenia odpowiednich procesów po stronie włoskiej, nie pokrywa się z tym, co przyjęło się nazywać odrodzeniem narodowym w krajach słowiańskich. Warto tu zresztą dodać, że nie wszyscy historycy zgodni są co do przesuwania granic Risorgimenta poza powstanie Zjednoczonego Królestwa Włoch, czyli poza rok 1861, jak czyni to Autor. Niezależnie jednak od tego, wło-

skie procesy narodowościowe w Istrii na przełomie XIX i XX w. polegały nie tylko na odpowiedzi na przejawy konsolidacji narodowej i politycznej Chorwatów i Słowenów. Dotyczyły one również wnętrza półwyspu, a zatem głównie wsi, często zamieszkałych przez ludność niedeklarującą jeszcze jasnej przynależności narodowej. Tam właśnie przebiegał ten trzeci – włoski – proces integracyjny na terenie Istrii, wspomniany przez Autora we wstępie i (niestety) w małym stopniu w pracy opisanej. Stąd między innymi brała się głęboka nieufność włoskich pisarzy i myślicieli do obszarów wiejskich czy lęk związany z działalnością duchownych słowiańskich, kierowanych do pracy również w wiejskim zapleczu włoskich miast wybrzeża. Tego rodzaju obawa, podobnie jak i strach przed zmianami demograficznymi wywołanymi migracją Słowenów i Chorwatów do Triestu i do miast portowych Istrii, widoczny jest bardzo wyraźnie w dziełach twórców przełomu XIX i XX stulecia. Jest to w istocie lęk przed „włoskością wymieszaną i niepewną” regionu, jak to określił jeden z wybitnych triesteńskich literatów, Scipio Slataper. Z punktu widzenia wielu włoskich działaczy pytaniem w tym okresie nie było to, czy Istria jest włoska czy „słowiańska” (wiadomo było, jakoby kulturowo była włoska, a etnicznie – raczej słoweńska lub chorwacka), a raczej to, czy słowiańskie narody Istrii uda się zasymilować, a w bliższej perspektywie – czy Istria stanie się częścią państwa włoskiego po najbliższym większym konflikcie zbrojnym. W tej optyce rok 1907, nakreślony przez Autora jako koniec odrodzenia narodowego w Istrii, nie stanowi zbyt czytelnej granicy. Historyka Włoch lub kultury włoskiej może interesować, w jaki sposób i w jakim stopniu odrodzenie narodowe mogło wpływać na włoskie postrzeganie sytuacji w regionie oraz na ile było odpowiedzią na włoskie procesy narodowościowe (integracyjne). Jest oczywiste, że z perspektywy historyka Słowiańszczyzny to Włosi w Istrii byli identyfikowani z ciemieżcami lub przynajmniej tymi, którzy starali się pozbawiać praw większość etniczną zamieszkującą region. Ze strony włoskiej te kwestie wyglądają jednak nieco inaczej – ze względu na położenie półwyspu poza granicami Włoch oraz na świadomość znajdowania się w sytuacji podmiotu, któremu niekiedy odmawia się praw (jak choćby słynna kwestia włoskiego uniwersytetu w Trieście, na którego fundację władze austriackie nie chciały wyrazić zgody). Współczesna historiografia włoska jest w istocie bardzo daleka od ducha irredentyzmu (rzeczywiście w swoim czasie w niej obecnego) i – jak się wydaje – rozszerzenie i tak bardzo bogatej bibliografii o prace takich autorów jak Marina Cattaruzza, Angelo Ara i Claudio Magris czy Giacomo Valdevit* mogłoby stanowić cenną inspirację dla Autora, sprzyjając zarazem rozwiązaniu powyższych problemów.

---

* A. Ara, C. Magris, *Trieste: un'identità di frontiera*, Torino 2007; M. Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale*, Bologna 2007; M. Cattaruzza (red.), *Nazionalismi di frontiera*, Soveria Mannelli 2003; G. Valdevit, *Trieste: Storia di una periferia insicura*, Milano 2004.

Natomiast historyk kształtowania się procesów narodowościowych, socjolog lub antropolog kultury zainteresowany podobną problematyką zastanawiałby się raczej nad możliwością skonstruowania – w oparciu o opis zamieszczony w pracy – modelu przemian narodowościowych w niewielkim, wieloetnicznym regionie, znajdującym się na pograniczu politycznym i kulturowym. Wydaje się, że konstrukcja pracy niezupełnie umożliwi odpowiedź na pytania zadawane przez tego typu badaczy. Dla tych celów lepszy byłby chyba układ problemowy, a nie chronologiczny. W tej perspektywie być może zasadne byłoby przyjrzenie się dynamice ruchów integracyjnych: odpowiednio w miastach wybrzeża, miasteczkach interioru i wsiach centralnej Istrii – lub też sprawdzenie, jak promieniowało rozszerzanie się idei narodowej w relacjach między Triestem a mniejszymi miejscowościami na półwyspie. Innym ciekawym wątkiem byłaby próba oceny wyborów narodowościowych poszczególnych działaczy, zwłaszcza tych, którzy pochodzili z rodzin mieszańskich. Wreszcie interesującym w tej perspektywie zagadnieniem mogłaby być rola odrodzenia narodowego Istrii w dyskursie ogólnochorwackim. Oczywiście niniejsze wyliczenie problemów jest jedynie przykładowe.

Sformułowane wyżej uwagi nie mają w najmniejszym stopniu charakteru zarzutów, ile raczej propozycji. Autor recenzji zdaje sobie sprawę, że publikacja, będąca drobiazgową relacją z przeprowadzonej – warto podkreślić raz jeszcze: imponującej – kwerendy, może nie znaleźć tak szerokiego grona odbiorców, na jakie zasługuje, także jako praca pionierska w zakresie tej tematyki. Powyższe propozycje mają na celu zachęcić Autora pracy do kontynuacji badań i do ewentualnego przygotowania publikacji na temat stosunków narodowościowych i procesów integracyjnych w Istrii na przełomie XIX i XX wieku, która mogłaby być wzbudzić szerszy oddźwięk również poza historykami Słowiańszczyzny oraz zainteresowanie czytelnika nie prowadzącego regularnych badań historycznych.

Piotr Chmiel (Warszawa)